

Октавія ФІЗЕШИ,
orcid.org/0000-0003-0423-3154
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти
Мукачівського державного університету
(Мукачево, Закарпатська область, Україна) oktaviia.fizeshi@gmail.com

ЗМІСТ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В ЗАКАРПАТСЬКИХ ШКОЛАХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

У статті зроблено аналіз змісту освіти в початкових школах Закарпаття другої половини XIX – початку XX століття, коли воно територіально входило до складу Австро-Угорської імперії. Питання організації освітнього процесу в початкових школах Закарпаття досліджуваного періоду регламентувалися Законом XXXVIII «Про народну освіту» (1868) та Циркулярами Міністерства релігії та народної освіти Угорського королівства аж до 1919 року.

На підставі аналізу архівних джерел визначено, що початкова освіта була дворівневою: I рівень – початкова школа (6 років); II рівень – вища початкова школа (2 роки для дівчаток, 3 роки для хлопчиків). Навчальні плани укладалися з урахуванням типу шкіл (муніципальні та парафіяльні) та гендерного підходу (окремо для хлопчиків і дівчаток у вищих початкових школах). Відмінності в навчальних планах для муніципальних і парафіяльних шкіл пояснюються залежністю від можливостей утримання шкіл різними громадами, орієнтацією на продовження навчання в горожанських школах, семінаріях, гімназіях (муніципальні школи) або в ремісничих школах чи роботою в сільському господарстві (парафіяльні школи).

З'ясовано особливості побудови навчальних програм із предметів, які вивчалися в початковій школі. Звернено увагу на проблему забезпечення початкових шкіл підручниками, зокрема на наявність підручників для рідномовного навчання русинського населення закарпатських земель. Найбільш уживаним підручником у початкових школах із русинською мовою навчання був буквар, який виконував функції комплексного підручника. Закарпатськими педагогами було укладено кілька букварів (А. Генцій, А. Волошин, О. Духнович та ін.).

Констатовано, що зміст освіти відповідав досягненням тогочасної педагогічної науки та практики, був спрямований на реалізацію ідеї всебічного розвитку молодших школярів, забезпечував дотримання краєзнавчого підходу в навчанні, а також сприяв утвердженню принципів державності, гуманності та милосердя.

Ключові слова: початкова школа, зміст освіти, Австро-Угорська імперія, Закарпаття.

Oktaviia FIZESHI,
orcid.org/0000-0003-0423-3154
Doctor in Pedagogy, Professor,
Professor chair of Pedagogy Preschool and Primary Education
Mukachevo State University
(Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine) oktaviia.fizeshi@gmail.com

CONTENTS OF PRIMARY EDUCATION IN THE TRANSCARPATHIAN SCHOOLS IN THE SECOND HALF OF THE XIX – THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

This article analyzes the content of education in the primary schools in Transcarpathia in the second half of the XIX – the beginning of the XX century when the region was territorially part of the Austro-Hungarian Empire. Questions of organization of educational process in the primary schools of Transcarpathia of the studied period were regulated by the Law XXXVIII "On Public Education" (1868) and Circulars of the Ministry of Religion and Public Education of the Hungarian Kingdom until 1919.

Based on the analysis of the archival sources, it was determined that primary education was education was two-tier: the I-st level was primary school (6 years); the II-nd level was higher primary school (2 years for girls, 3 years for boys). It was determined that the curricula were tailored to the type of school (municipal or parochial); gender approach (separately for boys and girls in higher primary schools). Differences in curricula for municipal and parochial schools are explained by the dependence on the capacities of the various communities that held the respective schools, by the orientation for continuing education in civic schools, seminaries, gymnasiums (municipal schools) or in artisan schools or work in agriculture (parochial schools).

We have found out the peculiarities of curriculum building in subjects, which studied in the primary school. Let's look at the problem of providing the primary schools with textbooks, in particular, the availability of textbooks for mother-tongue education of the Ruthenian population of Transcarpathian lands. The most used textbook in the primary schools with Ruthenian language was a primer which performed the functions of comprehensive textbook. The Transcarpathian educators concluded several primers (such as A. Hentsij, A. Voloshyn, O. Dukhnovych and others).

It is stated that the content of education corresponded to the achievements of pedagogical science and practice of that time; it was aimed at realizing of the idea comprehensive development of younger pupils, it ensured adherence to the local lore in teaching, and it promoted the principles of statehood, humanity and charity.

Key words: primary school, content of education, the Austro-Hungarian Empire, Transcarpathia.

Постановка проблеми. Доцільність нашого дослідження зумовлена суперечностями на рівні концептуалізації освіти (між процесами творення світової освітньої мережі, інтернаціоналізації освіти та необхідністю збереження національних традицій розвитку початкової школи; між потребою в обґрунтуванні сутності й змісту початкової освіти в поліетнічному середовищі та недостатнім урахуванням світового досвіду, історично апробованих концепцій і результативних проєктів), а також на рівні змісту й організації початкової освіти (між історично доведеним гуманістичним спрямуванням початкової освіти та невідповідним рівнем його реалізації в освітньому процесі сучасної початкової школи; між необхідністю врахування регіональної специфіки початкової школи та недостатнім вивченням ретроспективи місцевих особливостей її організації та змісту).

Аналіз досліджень. Розроблення проблем інтернаціоналізації освіти, методологічного підґрунтя сучасних освітніх реформ, аналіз напрямів державної освітньої політики належить В. Андрущенку, В. Кременю, В. Луговому, В. Лутаю та ін. Проблеми вдосконалення змісту освіти в початковій школі розкрито також Т. Байбарою, М. Вашуленком, Н. Кічук, Н. Коваль, Л. Кочиною, С. Мартиненко, О. Масол, Л. Прищепою, В. Тименком, О. Савченко та ін. Розвиток освіти Закарпаття відображено в розвідках таких науковців: І. Гранчака, Д. Данилюка, В. Задорожного, В. Керечанина П.-Р. Магочія, Д. Худанича (історичні передумови формування освітніх процесів); А. Бондаря, В. Гомонная, А. Ігната, М. Кляп, М. Кухти, Г. Розлуцької, В. Росула, П. Стрічика, М. Талапканича, Ч. Фединець, В. Химинця, П. Ходанича (шкільництво в окремі хронологічні періоди).

Мета статті – виявити особливості змісту початкової освіти в школах Закарпаття другої половини ХІХ – початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Територія сучасного Закарпаття тривалий час належала різним державним утворенням, із них одним із найтриваліших періодів був період входження до складу Австро-Угорської імперії – до 1919 року, коли після підписання Тріанонської угоди закарпатські землі відійшли Чехословацькій республіці. Питання організації освітнього процесу в початкових школах Закарпаття досліджуваного періоду регламентувалися Законом ХХХVІІІ «Про народну освіту» (1868) та Циркулярами Міністерства релігії та народної освіти Угорського королівства аж до 1919 року.

Закон ХХХVІІІ «Про народну освіту» визначав дворівневу початкову освіту: початкова школа

(І рівень), вища початкова школа (ІІ рівень). Термін навчання в початковій школі становив 6 років, у вищій початковій школі – 3 роки. Початкові школи могли організовуватися державою, приватними особами, громадськими об'єднаннями, проте найбільшого поширення набули парафіяльні та муніципальні початкові школи, які утримувались за кошти міських/сільських і релігійних громад.

Початкову школу І рівня зобов'язані були відвідувати діти віком від 6 до 12 років. Виняток становили діти, які після чотирьох років навчання в початковій школі продовжували навчання у вищих школах (тут: горожанських середніх навчальних закладах – *Ф.О.*) і навчалися там не менше, ніж два роки. Школярі, які досягли 12-річного віку і закінчили повний курс навчання в початковій школі, зобов'язані були ходити у вищу початкову школу до досягнення ними 15-річного віку, що, зокрема, передбачувалося §§ 48–50 Закону (1868. évi XXXVIII. Törvénycikk a népiskolai közkutatás tárgyában: § 48–50). Шкільний інспекторат краю щоразу на початку навчального року видавав розпорядження про необхідність забезпечення обов'язкового навчання для всіх школоповинних учнів, а також про заходи, які будуть вживатися щодо тих учнів, які не відвідували школи, та їх батьків (ДАЗО, Ф. 365. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 17–18). Концептуальні засади щодо змісту початкової освіти в закарпатських школах австро-угорського періоду відображені в Законі ХХХVІІІ «Про народну освіту», зокрема ним визначено перелік навчальних предметів. Варто зазначити, що цей перелік різнився залежно від типу навчального закладу (табл. 1).

Порівнюючи навчальні плани різних за формою власності початкових шкіл, можемо дійти таких висновків: у муніципальних школах кількість навчальних предметів була більшою – 13 навчальних предметів, тоді як у парафіяльних – 10. У муніципальних школах пропонувалося вивчати навчальні предмети «Розвиток усного мовлення та мислення» та «Загальна географія та історія», а інтегрований курс «Основи фізики та природознавства з елементами краєзнавства», який присутній у навчальних планах парафіяльних шкіл, у муніципальних школах вивчається як два окремих предмети – «Фізика» та «Основи природознавства з елементами краєзнавства». Також дещо відрізняються предмети математичного спрямування «Усний та письмовий рахунок, вивчення системи вимірювання», зокрема в муніципальних школах цей предмет доповнюється оволодінням знаннями про грошові одиниці та елементами фінансової грамотності. Відрізняються також назви предме-

тів, зміст яких спрямований на трудову підготовку та виховання молодших школярів: у парафіяльних школах – «Трудове навчання з польової та садово-городньої роботи», а в муніципальних школах – «Ознайомчі вправи з польових та садово-городніх робіт». Чим зумовлена така різниця у навчальних планах?

Відмінності в навчальних планах для муніципальних та парафіяльних шкіл можемо пояснити так: по-перше, муніципальні початкові школи відкривалися переважно в містах та селищах, які спроможні були утримувати школи, виплачувати заробітну плату вчителям та ін., а парафіяльні школи діяли переважно в селах, які не могли собі дозволити утримувати фахово підготовлених учителів для викладання окремих предметів; по-друге, школярів муніципальних шкіл орієнтували на продовження навчання в горожанських школах, семінаріях, гімназіях, а також на майбутнє працевлаштування у сфері управління, економіки, освіти тощо, що потребувало більш ґрунтовної мовної, математичної підготовки та знань із фізики, географії та історії та ін.; по-третє, більшість дітей, які навчалися в парафіяльних школах, після отримання початкової освіти продовжували навчатися в ремісничих школах або ж займалися сільським господарством.

На основі типових навчальних планів, представлених у Законі XXXVIII «Про народну освіту», директорами шкіл розроблялися навчальні плани, які затверджувалися окружним шкільним інспектором. У процесі складання навчального плану враховувалося тижневе навантаження, яке у початкових школах залежало від віку учнів і встановлювалося в межах 20–25 годин

(до яких включалися години, відведені на релігію та етику). Проте до тижневого навантаження не входили години, відведені на фізичне виховання, сільськогосподарські або садово-городні роботи. Вони додавалися окремо (1868. évi XXXVIII. Törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában: § 52).

За результатами аналізу архівних джерел виявлено, що навчальні плани укладалися окремо для 1–2 та 3–5 класів (ДАЗО, Ф. 1498. Оп. 2. Спр. 3059. Арк. 10–11; 19–20). У шкільних навчальних планах вказувався перелік навчальних предметів за класами вивчення та тижневе навантаження з кожного предмета, загальна кількість годин із предмета за всі роки його вивчення та сумарне тижневе навантаження в кожному класі. Наприклад, аналізуючи навчальний план для 1–2 класів державної початкової школи на 1907/08 навчальний рік, можемо констатувати, що тижневе навантаження для 1 класу становило 13,5 год. або 27 уроків на тиждень, а для 2 класу – 13 год. (26 уроків на тиждень). Помітною рисою укладання навчальних планів досліджуваного періоду була наявність у них «півгодин», що означало тривалість одного уроку. Наприклад, на математику в тиждень відводилося 2,5 год., що, згідно з розкладом навчальних занять, передбачало 5 уроків на тиждень, тривалість кожного з них становила 30 хв. Така особливість складання навчальних планів спостерігається й для 3–5 класів. Варто також зазначити, що в проаналізованому нами навчальному плані для 1–2 класів окремі навчальні предмети викладаються у двох класах одночасно. Наприклад, години з «Релігії та етики», «Співів», «Малювання та ручних вправ»,

Таблиця 1

Перелік навчальних предметів, які вивчалися в початкових школах першого рівня

Парафіяльні школи (§ 11)	Муніципальні школи (§ 55)
1) релігія та етика	1) релігія та етика;
2) письмо й читання;	2) письмо й читання;
3) усний та письмовий рахунок, вивчення системи вимірювання;	3) усний та письмовий рахунок, вивчення системи вимірювання та грошових одиниць;
4) граматики;	4) граматики;
	5) розвиток усного мовлення та мислення;
5) вітчизняна географія та історія;	6) вітчизняна географія та історія;
	7) загальна географія та історія;
6) трудове навчання з польової та садово-городньої роботи;	8) ознайомчі вправи з польових та садово-городніх робіт;
7) фізичне виховання з військовою підготовкою;	9) фізичне виховання з військовою підготовкою;
8) вивчення громадянських прав та обов'язків;	10) вивчення громадянських прав та обов'язків;
9) співи;	11) співи;
10) основи фізики та природознавства з елементами краєзнавства	12) фізика;
	13) основи природознавства з елементами краєзнавства

«Ручної роботи», «Фізичного вправління» відповідно для 1 і 2 класів були спільними, що засвідчувалося розкладом. Така організація вивчення окремих навчальних предметів була зумовлена специфікою змісту цих предметів та змогою організувати їх спільне вивчення. Такий досвід можна було спостерігати в організації навчального процесу в малокомплектних школах, які отримали поширення в гірських районах Закарпаття після його приєднання до Радянської України.

Навчальні плани для вищих початкових шкіл (II рівень) укладені з урахуванням роздільного навчання хлопчиків і дівчаток. Насамперед відрізнялися терміни навчання: для хлопчиків був встановлений трирічний термін навчання, а для дівчаток – дворічний. Тижневе навантаження на учнів одного класу становило від 18 до 24 годин, включаючи й години, відведені на вивчення релігії. Максимальне навчальне навантаження на одного вчителя мало становити не більше 30 годин (1868. évi XXXVIII. Törvénycsikk a népiskolai közkutatás tárgyában: § 65–66). Законом XXXVIII «Про народну освіту» подано такий перелік навчальних предметів (табл. 2):

Порівнюючи навчальні плани вищих початкових шкіл для хлопчиків та дівчаток, можемо констатувати таке: навчання хлопчиків було більше орієнтоване на вивчення основ їх майбутньої професійної діяльності, виконання державних завдань тощо. Відповідно, вони одержували знання природничого, економічного та виробничого характеру. Зміст освіти для дівчаток був більше орієнтований на підготовку до виконання домашніх обов'язків, оволодіння основними жіночими ручними роботами. Такий підхід до організації навчально-виховного процесу у вищих початко-

вих школах досліджуваного періоду був зумовлений соціальним становищем жінки, яка виконувала функції берегині домашнього затишку, виховання дітей тощо.

Окрім навчальних планів, зміст освіти відображається в навчальних програмах, які розкривають зміст предметів. Архівні матеріали дають змогу стверджувати, що для 1–6 класів початкових шкіл (незалежно від форми власності) Міністерство релігії та освіти Угорщини розробило типові навчальні програми (ДАЗО, Ф. 1498. Оп. 2. Спр. 3059. Арк. 30–46). Типова навчальна програма розкривала зміст освіти з усіх навчальних предметів для кожного класу. Побудована така навчальна програма була у формі книги-журналу, кожна сторінка якої складалася з двох стовпчиків: у першому – зміст навчального предмета, а другий призначався для вчителя. Кожен учитель на початку навчального року власноруч заповнював у книзі-журналі необхідні дані щодо школи, класу, кількості годин відповідно до тижневого навантаження з кожного предмета. Зміст навчальних програм тих предметів, які не вивчалися в конкретному класі, перекреслювався наскрізною лінією. Робочі навчальні програми затверджувалися гербовою печаткою окружного шкільного інспектора. Також в архівах знаходимо робочі навчальні програми, які використовувалися в приватних початкових школах. Їх укладачами виступали вчителі, і від вищезгаданих навчальних програм вони відрізнялися тим, що були написані від руки, а навчальний матеріал із кожного предмета був розподілений за тижнями навчання (ДАЗО. Ф. 791. Оп. 2. Спр. 10. Арк. 1–15). Такі навчальні програми затверджувалися в тому ж порядку, що й державного зразка.

Таблиця 2

Перелік навчальних предметів, які вивчалися у вищих початкових школах

Для хлопчиків (§ 64)	Для дівчаток (§ 64)
1) релігія та етика;	1) релігія та етика;
2) красне писання й малювання;	2) красне писання й малювання;
3) рідна мова;	3) рідна мова;
4) угорська мова (для неугорськомовних шкіл);	4) угорська мова (для неугорськомовних шкіл);
5) арифметика, <i>алгебра із вправами</i> ;	5) арифметика;
6) географія та історія;	6) географія та історія;
7) фізика та природознавство з <i>основами виробництва</i> ;	7) фізика та природознавство з <i>основами городництва</i> ;
8) <i>основи сільського господарства</i> ;	8) <i>жіночі ручні роботи</i> ;
9) співи;	9) співи
10) <i>вітчизняна конституція</i> ;	
11) <i>основи бухгалтерії</i> ;	
12) <i>фізичне виховання з військовою підготовкою</i>	

Важливою умовою повноцінного функціонування школи було забезпечення її необхідним навчальним приладдям, підручниками та наочними посібниками (глобус, карти, таблиці, малюнки із зображенням живої природи тощо). Причому усім необхідним варто було забезпечити школи ще до початку навчального року. Обов'язковим був розподіл підручників між школярами, який вирішувався школою та громадою, яка її утримувала. Для дітей із бідних сімей підручники надавалися в користування за рахунок релігійної або муніципальної громади. В архівних справах досліджуваного періоду нами виявлені «Посвідчення про бідність», де шкільним інспектором вказувалася причина видачі такого посвідчення, зазначалися кількість членів сім'ї школяра, вид діяльності батьків тощо (ДАЗО, Ф. 365. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 20–21). Володіючи таким посвідченням, школяр отримував пільги на оплату за навчання та користування підручниками.

Питання укладання та видання підручників для початкових шкіл входило до компетенції Міністерства релігії та народної освіти Угорщини, яке здійснювало контроль за змістом освіти загалом та підручників зокрема. Беззаперечним є факт, що найуживанішим підручником у народних початкових школах досліджуваного періоду був буквар, який слугував не тільки основним засобом навчання, але й виразником основних тенденцій у розвитку методики навчання, а також віддзеркалював основні тенденції суспільно-історичного розвитку. Тогочасний буквар представляв собою комплексний підручник, адже одночасно слугував абеткою, читанкою, арифметикою, молитовником, містив інформацію енциклопедичного характеру. Одним із найпоширеніших у закарпатських початкових школах цього періоду був буквар – «Книжниця читальна для починаючих» О. Духновича (1847, 1850, 1852, 1854) (Духнович, 1967: 95–272). З огляду на політичні обставини, видання 1847 року було двомовним – русинсько-угорським, бо на той час знання угорської мови було обов'язковим для кожного громадянина Австро-Угорщини. Друге видання (1850) було вже одномовним – русинським, появу якого О. Духнович пояснював так: «По закінченню нещасного заколоту, так званого коштутовського (революційні події 1848–1849 рр. – Ф.О.), в Угорщині – угорські русини, російськими полками запалені, почали по-народному думати, збудувавши силами слабими письменність свою. Я в тій справі був запалений, спонукав молодь руську до діла, витративши сили і гроші, видав зараз же дільце під заголовком «Книжниця читальна для починаючих», яке для простого народу віршами

чотири рази друківане велику принесло користь для народного духу і літератури» (Духнович, 1967: 44). Окрім букваря О. Духновича, було видано ще кілька абеток, які використовувалися в початкових школах: у 1873 році у Будапешті була надрукована «Русско-славянская азбука» П. Генція; у 1887 році там же вийшла «Русская азбука и перва читанка для первой классы народных школ» Л. Чопея; у 1898 році в Ужгороді «Буквар» видав В. Врабель; у 1905 році А. Волошин у Будапешті видав «Азбуку и перву читанку для I класса народных школ на руськом языкець», яка згодом перевидувалася у 1908, 1912, 1913 роках.

В останні десятиріччя XIX ст. посилюється тиск із боку угорської влади на рідномовну освіту на територіях, які входили до Австро-Угорщини, де компактно проживали представники неугорської національності. Показовим у цьому плані є лист Міністерства релігії та народної освіти «Перелік шкільних підручників, заборонених Урядом для використання» (1877), який був надісланий до шкільних інспекторатів, у тому числі й тогочасного Закарпаття. У листі повідомляється про заборону використовувати підручники, які написані переважно національними мовами – румунською, русинською, словацькою, хорватською тощо. Звичайно, серед заборонених були й окремі угорськомовні та двомовні підручники. У період із 1873 по 1877 роки з-поміж великої кількості заборонених підручників – 6078 примірників були написані русинською мовою. Серед них, зокрема, підручники видавництва «Просвіта» – «Греко-католицький Катехизис для дітей» (1869), «Маленький греко-католицький катехизис» (1873), «Математика для початкових шкіл» (1873), «Русинська абетка» (1873), «Руська читанка для II класу початкової школи» (1873), «Руська читанка для III класу початкової школи» (1873), «Руська читанка для IV класу початкової школи» (1873) та ін. (ДАЗО. Ф. 113. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 12–18). Натомість окрешні інспекторами до шкіл надсилався список підручників, які дозволялося використовувати в навчальному процесі. Так, наприклад, у списку на 1906/07 навчальний рік передбачено 13 підручників із різних навчальних предметів, проте жодного русинською мовою (ДАЗО. Ф. 365. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 7). Про відсутність рідномовних підручників у школах повідомляють і щорічні статистичні звіти. Наприклад, в одній зі шкіл Ужанської жупи, де навчалось 72 учнів, з яких 23 русини, 4 німці, 45 угорців, у шкільній бібліотеці не було жодного примірника навчальної або іншої літератури, виданою іншою, окрім угорської, мовою (ДАЗО. Ф. 113. Оп. 2. Спр. 122. Арк. 22).

Разом із тим профільним міністерством досить позитивно вирішувалося питання забезпечення вчителів методичною літературою. Так, зважаючи на архівні джерела, можемо констатувати, що на одного вчителя в шкільній бібліотеці припадав 101 примірник педагогічної та методичної літератури (ДАЗО. Ф. 113. Оп. 2. Спр. 122. Арк. 22). Проте щодо наявності рідномовної літератури для вчителів, а в нашому випадку русинської, було вкрай мало, а саме: на 101 примірник літератури припадало тільки по 2 написаних русинською і німецькою мовами. Цей мізерний показник засвідчував спрямованість державної освітньої та мовної політики на провадження освіти власне державною – угорською мовою.

Зміст освіти в тогочасних початкових школах передбачав наявність краєзнавчої складової частини, яка нерозривно пов'язана із вихованням у дітей любові до природи, формування екологічної культури. Державна організація захисту тварин Угорщини у 1906 році звернулася до Міністерства релігії та освіти щодо впровадження у школах щорічного Дня птахів та Дня дерев, основна

мета яких полягала у приверненні уваги школярів до природи, формуванні в них потреби оберігати й примножувати її (ДАЗО, Ф. 365. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1). У роки Першої світової війни зміст освіти набув патріотичної спрямованості. Так, у 1917 році було запропоновано приурочити День дерев створенню Алеї Слави, де на честь кожного загиблого воїна можна було б висаджувати дерево. Особливої значущості в цей час набуває й трудове виховання, оскільки значна частина дорослого чоловічого населення була мобілізована до війська, а на плечі жінок звалилася ще й чоловіча робота, то молодші школярі активно залучалися до городництва (ДАЗО. Ф. 791. Оп. 2. Спр. 15. Арк. 4).

Висновки. Аналіз навчальних планів, навчальних програм та підручників дає змогу нам зробити такі узагальнення: зміст освіти відповідав досягненням тогочасної європейської педагогічної науки та практики, був спрямований на реалізацію ідеї всебічного розвитку молодших школярів, забезпечував дотримання краєзнавчого підходу в навчанні, а також сприяв утвердженню принципів державності, гуманності та милосердя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО), Ф. 113. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 12–18.
2. ДАЗО, Ф. 113. Оп. 2. Спр. 122. Арк. 22.
3. ДАЗО, Ф. 113. Оп. 2. Спр. 134. Арк. 7.
4. ДАЗО, Ф. 365. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 17–18, 20–21.
5. ДАЗО, Ф. 493. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 1.
6. ДАЗО, Ф. 791. Оп. 2. Спр. 10. Арк. 1–15.
7. ДАЗО, Ф. 791. Оп. 2. Спр. 15. Арк. 4.
8. ДАЗО, Ф. 1498. Оп. 2. Спр. 3059. Арк. 10–11, 19–20, 30–46.
9. Духнович О. Твори: У 4-х томах. Пряшів, 1967. Т. 2. С. 95–272.
10. 1868. évi XXXVIII. Törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában. URL: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5360>.

REFERENCES

1. Derzhavnyi Arkhiv Zakarpatskoi Oblasti (DAZO) [State Archives of the Transcarpathian Region], F. 113. Op. 1. Exp. 1. Arc. 12–18. [in Ukrainian].
2. Derzhavnyi Arkhiv Zakarpatskoi Oblasti (DAZO) [State Archives of the Transcarpathian Region], F. 113. Op. 2. Exp. 122. Arc. 22. [in Ukrainian].
3. Derzhavnyi Arkhiv Zakarpatskoi Oblasti (DAZO) [State Archives of the Transcarpathian Region], F. 113. Op. 2. Exp. 134. Arc. 7. [in Ukrainian].
4. Derzhavnyi Arkhiv Zakarpatskoi Oblasti (DAZO) [State Archives of the Transcarpathian Region], F. 365. Op. 1. Exp. 1. Arc. 17–18, 20–21. [in Ukrainian].
5. Derzhavnyi Arkhiv Zakarpatskoi Oblasti (DAZO) [State Archives of the Transcarpathian Region], F. 493. Op. 1. Exp. 27. Arc. 1. [in Ukrainian].
6. Derzhavnyi Arkhiv Zakarpatskoi Oblasti (DAZO) [State Archives of the Transcarpathian Region], F. 791. Op. 2. Exp. 10. Arc. 1–15. [in Ukrainian].
7. Derzhavnyi Arkhiv Zakarpatskoi Oblasti (DAZO) [State Archives of the Transcarpathian Region], F. 791. Op. 2. Exp. 15. Arc. 4. [in Ukrainian].
8. Derzhavnyi Arkhiv Zakarpatskoi Oblasti (DAZO) [State Archives of the Transcarpathian Region], F. 1498. Op. 2. Exp. 3059. Arc. 10–11, 19–20, 30–46. [in Ukrainian].
9. Dukhnovych O. Tvory U 4-kh tomakh [Works: In 4 volumes]. Presov, 1967. V. 2. P. 95–272. [in Ukrainian].
10. 1868. évi XXXVIII. Törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában [Law on Public school education]. URL: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5360>. [in Hungarian].